

Esej o jeziku Fišerova *Macbetha na fajruntu*

Ernest Fišer: *Macbeth na fajruntu: sabrane i nove kajkavske pjesme, 1978.–2013.* (prir. Joža Skok), Matica hrvatska, Zagreb, 2013.

Recentna stihobirka *Macbeth na fajruntu* Ernesta Fišera pobudila mi je zvukolikom nekih riječi – kajkavskih – uspavane uspomene iz djetinjstva. Uzmorskoga. Podbiokovskoga.

Zavičajnoga mi uzorja govor jest što-kavski (do 16. stoljeća bi najvećma čakavski), a ipak tamo čuh prvi put kajkavizme, primjerice *morje* i *zorja*, i to od nekoga tko ne bijaše kajkavac. Ali ne kanim to pojašnjavati, jer nije ovo nikakav autobiografski osvrt na sinesteziju kajkaviziranih zvučnih slika prihajalih s juga, iz davnoga mi djetinjstva – nego je posrijedi esej o jeziku rečene Fišerove pjesmarice. Izvorne kajkavske. Sjeverozapadne. Jezikom hrvatskim složene.

No, često pročitah da je ta knjiga napisana "kajkavskim jezikom", a o rečenome se "jeziku" govori sve gorljivije i ustrajnije. Ne zaostaju ni aktivisti "čakavskoga jezika". Ti borci lingvističkoga lokalpatriotizma upinju se prosvjetiteljski ukazati da njihov govor nije ni dijalekt ni narječje, nego nešto znatno više i vrjednije – jezik. I evo nas pred pitanjem: Jesu li kajkavština i čakavština doista jezici?

Odgovor ne može biti jednostavan i jednoznačan. Jerbo takav nije ni relevantni pojam *jezik*. Uputno je ovdje podsjetiti da frankofoni švicarski lingvist Ferdinand de Saussure shvaća *langage* kao (ljudsku) jezičnu djelatnost koja se dijeli na *langue*, tj. jezik shvaćen kao sustav, i na *parole*, govor kao jezični čin. Prema takvome jezikoslovnom strukturalizmu, kajkavština i čakavština su jezici. Ali po istim kriterijima pravo na nominalnu jezičnost zadobiva i primjerice "zagorski jezik". Također i slavonski, primorski, lički..., a nastavimo li usitnjavati, i bednjanski, našički, novovinodolski, plitvičkojezerski...

Time gremo u nigdinu, u značenjsko rasplinjanje pojma *jezik* – stoga je nuždan bistar dijakronijski p(r)ogled: uzimanje u obzor i obzir povijesnih, kulturalnih i emocionalnih vrijednosti, tj. stoljećima izgrađivane identitetske samosvijesti naroda i jezika nam hrvatskoga. Jer nekoć je Hrvatima riječ *jezik* značila i 'pleme, puk, narod': tako u potresnome zapisu popa Martinca o Krbavskoj bitci stoji da Turci "nalegoše na jazik hrvacki".

Nedugo nakon Krbavske bitke ističe Marko Marulić Splitsanin već na naslovnici *Judite* (1501.) da je "u versih harvacki složena", slaveći na koncu spjeva "slovinjska" slova. A pridjeva *čakavski* u čakavskoj *Juditi* ne ima. Tako i stari kajkavski pisci nazivali vlastiti jezik i narod te vlastitu zemlju imenom hrvatskim, slovinskim ili pak ilirskim. Kajkavskim nikad. Sjetimo se samo djela *Jeremijaš nad horvatskoga orsaga zrušenjem narekujući* (oko 1800.) Tituša Brezovačkoga. I novija, iz 20. stoljeća, kajkavska i čakavska djela, recimo Krležine *Balade Petrice Kerempuha* i Nazorova *Galiotova pesan* – pripadaju *hrvatskoj književnosti na hrvatskome jeziku* (nije to tautologija), na njegovim "kaj" i "ča" *idiomima* odnosno *stilizacijama*. Imajmo na umu: *ni jedan stari pisac hrvatski nigdar vlastiti jezik ne nazva nazivom kajkavskim, čakavskim, ni štokavskim!*

A ovodobni pisci i jezičari što smatraju da bolje znaju kojim su jezikom pisali stari kajkavski i čakavski pisci nego što su znali ti naši pisci – iskazuju sa svojih anakronih i tendencioznih pojmovnih preslagivanja ne

samo tužnu preuzetnost nego i stanoviti deficit intelektualne ozbiljnosti.

U suprot njima, ozbiljno je pozvati se na filozofiju jezika i na Ludwiga Wittgensteina, koji govoraše da je glavni izvor nespo razuma u tome što "ne razumijemo logiku našega jezika" (*Tractatus logico-philosophicus*) i što "nam uporaba naših riječi nije pregledna" (*Filozofska istraživanja*). Griječimo kada pomislimo da se određena riječ koja uvijek jednako zvuči – a takva je i riječ *jezik* – odnosi na uvijek isti predmet, isti sadržaj.

Tako u pojmovima *hrvatski jezik, kajkavski jezik, programski jezik, neverbalni jezik, jezik ptica...*, riječ *jezik* ne znači isto, nije istoznačna – nego je *analogna* iliti *sličnoznačna*. Wittgenstein je u diskurs uveo "obiteljske sličnosti" (*family resemblances*), uspoređujući sličnosti među raznim značenjima određenoga pojma sa sličnostima u fizičkome izgledu i temperamentu između članova neke obitelji. A nama valja prepoznati značajne sličnosti među članovima obitelji govornikâ *trojednoga* hrvatskog jezika, gdje ravnopravno pripadaju kajkavci, čakavci i štokavci; unatoč tomu što je hrvatski jezik standardiziran, dosljedno i predosljedno, (novo)štokavski.

Napokon bih se, nakon poduzetoga ekskurza, vrnuo temi: jeziku Fišerova *Macbetha na fajruntu*. Dakle, Fišer kaže: "Lingua kajkaviana – to je naš grieh!" (*Kaj sme zgrešili?*), ali jasnim biva da on pod time misli na *kajkavski hrvatski književni jezik*. Jer na drugome mjestu veli: "v jeni knigi starinski, zdrukanoj po horvatski" (*Meštija hmiranja, vrieme pozablenja*). Mnogo toga od povijesno nataložene ljeposti kajkavskoga hrvatskog jezika posve autentično progovara iz pjesme u prozi – napominjem da je Fišer uveo tu formu u kajkavsko pjesništvo – *Stoletje novo se otpira*, iz koje navodim osobito reprezentativan dio:

"Vu prahu i besu so ništile se rieči, istinite i prave, zdroblene i zgažane spod vojačkih škornji, ničvredne v jeziku pulitike, znučane zevsem, kakti cafute odhičene od obiteli. Jedino je listje jesensko šumelo z glasima domačim, zavičajnim, i čutil se smieh divojački po mestima starim, pozablenim. Vse drugo je bilo za ništ – vrieme nekvo boleče, glavozgubeče, fajtno i zmotano v sebe. Bi bilo najbolje pozabiti ga, ovd i mam, kaj dušu nam ne bi žmikalo."

U toj punokrvnoj i jedroj kajkavštini mogu se razaznati štokavski (*ništ*) i čakavski (*ničvredne*) utjecaji, prihvaćeni i prestilizirani "po kajkavsku". K tome je zanimljivo da se javljaju sva tri refleksa *jata*: ekavski /e/ (*besu, ničvredne, šumelo, mestima*), (i) jekavski /ie/ (*rieči, smieh, vrieme*) te ikavski /i/ (*divojački, ovd i*). No takve mnogoaspektne jezične pojave nisu, suprotno onome što se najčešće smatra, nastupile u novije vrijeme, u 19. stoljeću, nakon ilirskoga preporoda. Primjerice, u kajkavskome djelu *Decretum* (Nedelišće, 1574.), što ga je s mađarskoga na hrvatski preveo Ivan Pergošić, nahode se znatni štokavski utjecaji; tako uz *zakaj* Međimurac Pergošić rabi i *zašto* te nerijetko umeće (i)jekavske riječi: "Zašto djekle ili kčeri niemaju diela [...]".

Nadalje, od mnogih kajkavskih vlastitosti što no gizdavo i samosvjesno progovaraju iz Fišerovih pjesama, naznačit ću samo neke: intervokalno /*r/ prelazi u /rj/ (*morje, zorja, neskvarjenu*), slogotvorno /r/ dolazi s pratećim vokalom /er/ (*serce, kerv*), ostaje dočeto /-l/ (*znal, zaplovi*), javljaju se depalatalizirani oblici (*zemla, v ljubavi i mržji*), sibilizacija se ne provodi (*vojaki, v jeni knigi*), ne razlučuju se fonemi /

/i/

/ te isključivo dolazi /

/ (*čineči, sreča*). K tome je uočljivo da Fišer u nekim slučajevima bilježi jednačene po zvučnosti (*otpozdravlam, otprto*), a u nekima ne bilježi (*neiztolnačno, predke*).

U Fišerovim pjesmama osobitom blagošću i ljupkošću progovara riječ *anjel*, nastala od *angjel* premetanjem (metatezom) suglasnikâ. Zatim, slikoviti su kajkavski izrazi *jezero let, jezero diel* i sl., pri čemu *jezero* znači 'tisuća', od mađarskoga *ezer* (npr. *ezer forint*). U kajkaviziranom obliku, podomaćene, zatječu se i riječi latinskoga podrijetla (*mementuš, libiduš, fundamentuš*), što svjedoči o tome da je Fišer svojom pjesničkom motivikom i estetikom znao nadraži pučke i klišeizirane (premda zgodne i pobudne) motive kajkavske pjesme i pop(i)evke: "stare hiže", "pajdaše pri kleti", "pune demižonke", "krasne puce", "dišeće rože" i sl.

Da Ernest je Fišer učen pjesnik, primijetiše mnogi koji su pisali o njegovoj poeziji, pa i oni što mu spočitavahu taj navodno pretenciozni pjesmotvorni intelektualizam. A Fišerova je učenost ponajvećma filozofičnost, i to nepretenciozna. Naime, kada on u pjesmi *Drobi se vrieme* veli "I ništ neje zvun rieči", onda za dobro i zadovoljavajuće shvaćanje pjesme nije nužno poznavati *Tractatus logico-philosophicus* i razumjeti sadržaj tvrdnje "Granice mojega jezika znače granice mojega svijeta." Valja dometnuti da u istome djelu Wittgenstein kaže: "Smisao svijeta mora ležati izvan svijeta."

To Wittgensteinovo *izvan (außerhalb)* ne će biti preuzetno dovesti u vezu sa *zvun* unutar Fišerova "morja zvun sebe". Riječ je o moru kojega nema, čestoj i opsesivnoj Fišerovoj metafori nedohvatnoga i nepostojećega, neprotumačiva svijeta: "neiztolnačno morje" biva odsudna slika egzistencijalne zebnje čovjeka pod zvijezdama koje padaju i tonu u nepostojanje, u nebitak: "Lestor vužgane zviezde, kak buogi lampaši v šumi, trgajo se z nebeskoga ščita i curiju, sliepe, curiju vu morje keroga nega..." Biti "zvun sebe" (napominjem da grčki *ek-stásis* i kasnolatinski *ex-sistentia* znače doslovno 'iz-stajanje' tj. 'stajanje izvan sebe'), ekstatičko je stanje brige i tjeskobe, negdje u gluhome (ne)prostoru Fišerove "metafizičke čkome".

Na tu šutnju, što je u Wittgensteinovu slučaju potaknuta neizrecivošću metafizičkih istina, šutnju koju on sugerira glasovitom tvrdnjom, zadnjom u *Tractatusu* – "O čemu se ne može govoriti, o tome se mora šutjeti" (*Wovon man nicht sprechen kann, darüber muß man schweigen*) – osvrće se Fišer u pjesmi *Vse ono kaj nemremo zreči*, posve-

ćenoj "Wittgensteinu, vu spomen". Pjesma započinje pitanjem: "Zakaj bi morali čkometi o onomu kaj nemremo / zreči?"

Također bih spomenuo da se ontologija i/ili metafizika te kršćanski egzistencijalizam Fišerove lirske misli prepoznaju na osobit način u pjesmi *Detelica ze štiri lista*, u kojoj univerzalne vrijednosti prosijevaju kroz intimnost obiteljskoga ambijenta kao stanja autentične sreće. U zadnjoj strofi lirski subjekt priziva *Isuseka* i *hižni bitek*, što svojim konotativnim i sugestivnim potencijalima učas mi prizva vers Marulov "Hiža svetinj tvo(j)ih vavik sveta da je" (*Judita*) te ono čuveno Heideggerovo da je govor odnosno jezik "hiža bitka" (*das Haus des Seins*).

Primijetimo da je *hiža* znatno vjerniji prijevod njemačkoga *das Haus* nego što je to *hiži* sličnoznačna *kuća* (koja, razumije se, ima zajamčeno mjesto u hrvatskome jeziku). Naime, praslavenska i staroslavenska riječ *hiža* (*hъzъ*) kao i sadašnja njemačka riječ *das Haus*, potječu od pradavnoga gotškoga *hūs*. No unatoč tome, *hiža bitka* ne bi, u većini slučajeva, ostala stajati nakon lekture. A takvom se činidbom puše u tamno jedrilje hrvatskih vukovaca, koji u duhu novoštokavskoga purizma zabaciše sinkronijsku i dijakronijsku cjelovitost hrvatskoga jezika. Time je hrvatski jezični standard uvelike osiromašen, obezdušen, rashvaćen.

O posebnosti i bogatstvu trojednoga hrvatskog jezika izvrsno piše akademik Radoslav Katičić u zborniku *Maslinov vijenac 4* (ur. Drago Štambuk, Zagreb, 2011.): "Čakavski, kajkavski i štokavski postoje samo u odnosu jednoga s drugim i u dodiru jednoga s drugim. [...] I u slovenskim govorima pita se *kaj*. Ipak to nisu kajkavci: nemaju bliskoga dodira sa čakavcima, a niti sa štokavcima. Isto tako Makedonci i Bugari pitaju *što*, a opet nisu štokavci, nemaju bliskog dodira sa čakavcima, a niti s kajkavcima. Isto tako ni Srbi zapravo nisu štokavci jer ni u njih nema nikojega oblika prisnijega dodira s kajkavskim ili sa čakavskim." Njemački kroatist Leopold Auburger to Katičićevo stajalište tumači i opravdava "kroatističkom primjenom teorije jezičnih varijanata na razini lekata" (*Kolo 5-6* / 2012.).

Uvjereni ću ponoviti da je *Macbeth na fajruntu* djelo napisano na jeziku, *hrvatskome*, na njegovu kajkavskom idiomu. I dometnuti: koji je vlastit čakovečko-varaždinskome kraju.

Dotična je stihobirka umnogome *lirska filozofija jezika*, zamjetne izražajnosti i dubine. Fišerova iznimna poetska gesta nošena vjerom u snagu i kreativne mogućnosti *Riječi*, koja je "kak domaće ognjišće topla, kak zemla vekvečna" – urodila je *prvoklasnom kajkavskom simfonijom* (suzvučjem, bumo rekli po horvatski). Ocjenu *cum laude* ne može zasjeniti ni poneki umjetnički manje uspio izričaj. Uza sve je pjesmarica popraćena izražajnim i zaigranim ilustracijama akademskoga slikara Antuna Borisa Švaljeka, kojemu je i posvećena pjesma *Macbeth na fajruntu* – istoimenu je zbirku pjesnik posvetio svojoj obitelji. Citiram djelić rečene pjesme: "Morti to čutimo zrušeno vrieme, neskvarjenu lepotu, prekpuni čkome, il' gramatiko pekla, na samem počeku kervi? Morti. / *Macbeth na fajruntu*."

Na svršetku ovoga eseja želim Fišerova kajkavskoga *Macbetha* zdušno preporučiti svima kojima je do vrijedne poezije na jeziku nam hrvatskome. A među njima, razumije se, i dragim našim kajkavcima.